

Павло Олександрович Зелений,
аспірант
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 37.091.212/3

ОСОБЛИВОСТІ ОБДАРОВАНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРИРОДНИЧО-НАУКОВІЙ СФЕРІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті проаналізовані види одареності: інтелектуальна і академічна, загальна і спеціальна. Визначені їх специфічні характеристики і показники, на основі яких визначається спеціальна одареність і її характерні прояви у старшокласників при вивченні екологічних дисциплін.

Ключевые слова: старшокласники, одарені діти, загальна одареність, спеціальна одареність, академічна одареність, інтелектуальна одареність, мотивація, природно-наукові дисципліни.

In article distinctions between intellectual and academic types of gifts are defined and characteristic signs of their manifestation are given. Manifestations of the general and special endowments in the age periods are analyzed. Questions which concern keen interest and manifestation of endowments in the field of a natural-science cycle of disciplines are considered.

Key words: seniors, gifted children, general gifts, special gifts, academic gifts, intellectual gifts, motivation, natural-science disciplines.

Сучасні дослідження, присвячені обдарованості, відображають еволюцію не лише самого поняття «обдарованість», але й сутність феномену обдарованості: її види, теорії, концепції, методи та методики діагностування, соціальні, психологічні, педагогічні механізми та інструменти розвитку й саморозвитку тощо. Нас цікавить питання стосовно того, як сучасні дослідники визначають обдарованість, що виявляється під час засвоєння природничо-наукового циклу навчальних предметів, до якого виду обдарованості вона належить, які критерії та показники її прояву. Така інформація необхідна для побудови педагогічної стратегії розвитку обдарованості цієї категорії дітей.

Метою статті є з'ясування виду обдарованості, що виявляється у старшокласників у процесі вивчення екологічних дисциплін, можливе за умов розуміння поняття «обдарованість» та ретельного аналізу видів обдарованості, що більше відповідають природничо-науковій діяльності учнів.

Для того, щоб визначити вид обдарованості, що виявляється під час вивчення дисциплін екологічної науки, необхідно проаналізувати відповідні до цього види обдарованості. Сьогодні у науковому середовищі поширеним визначенням обдарованості є наступне.

Обдарованість – це системна якість психіки, що розвивається впродовж життя і визначає можливість досягнення людиною більш високих (надзвичайних, неабияких) результатів в одному або декількох видах діяльності, порівняно з іншими людьми [2]. Із визначення зрозуміло, що обдарованість, *по-перше*, розвивається протягом життя і є динамічною характеристикою особистості; *по-друге*, вона виявляється у діяльності та за результатами її здійснення, що є природним. Отже, під час визначення видів обдарованості дослідники справедливо використовують види діяльності, в яких виявляються високі досягнення та результати.

Визначивши правило для виявлення видів обдарованості, дослідники не погодили єдину класифікацію видів діяльності. Окрім того, вивчаючи феномен обдарованості, форми та якості її прояву, стало зрозуміло, що обдарованість у загальному розумінні поділяється на так звану загальну і спеціальну обдарованість (Д. Богоявленська, В. Шадриков, М. Холодна, В. Юркевич, В. Дружинін, А. Брушлінський та ін.). Вперше в середині XIX ст. англійський психолог Ф. Гальтон зробив припущення про існування загальної обдарованості. У 1946 р. С. Рубінштейн також обґрунтував існування загальної та спеціальної обдарованості.

Пізніше Б. Теплов уточнив, що доречно говорити не про загальну та спеціальну обдарованість, а про більш загальні і більш спеціальні компоненти обдарованості, оскільки в кожній обдарованості є загальне й особливе. Учений стверджував, що немає наукового сенсу в загальному розумінні обдарованості, як поняття, що містить широкі ознаки. Проте сучасні дослідники все ж розглядають загальну і спеціальну обдарованість як окремі категорії, пояснюючи, що *спеціальна* обдарованість відображає розвиток спеціальних задатків і здібностей, що можуть бути вродженими. До того ж, дослідники стверджують що не можна бути великим математиком, музикантом або художником не будучи загально обдарованим.

Отже, як вважають сучасні науковці, загальна обдарованість постає основою продуктивності відносно різних видів діяльності. Психологічним ядром загальної обдарованості виступає результат інтеграції розумових здібностей, мотиваційної сфери та системи цінностей, навколо яких вибудовуються емоційні, волевові якості особистості. Важливі аспекти загальної обдарованості – це розумова активність та її саморегуляція (О. Богоявленська та ін.). Спеціальну обдарованість дослідники визначають як таку, що знаходить вияв у конкретних видах діяльності (спорт, конструювання, музика, математика, літературна, художня творчість тощо). Важливим, на нашу думку, є висновок, що спеціальна обдарованість пов'язана зі спеціальними видами діяльності.

Останнім часом актуальність отримала проблема *академічної* обдарованості, як самостійного її виду. Дослідники вважають, що академічна обдарованість – це окремий вид, який виявляється у здатності легко та швидко отримувати нові знання, засвоювати їх, незалежно від предметної сфери (Ю. Юркевич, О. Буров, В. Кузьменко, В. Тименко, Н. Бельська) [10]. Тобто, з одного боку, академічна обдарованість розглядається як така, що проявляється у навчальній діяльності окремого виду. Разом з тим, навчальна діяльність охоплює спеціальні галузі: гуманітарну, спортивну, естетичну, художню, соціальну, природничу. За такою ознакою академічну обдарованість можна розглядати як загальну.

Необхідно відмітити, що дослідники часто поєднують академічну та інтелектуальну обдарованість, пояснюючи це тим, що в учнів, які виявляють академічну обдарованість, виявляється високий коефіцієнт IQ. Інтелектуальну обдарованість пов'язують з високим рівнем інтелектуального розвитку. Інтелект – це стійка структура здібностей, які забезпечують переробку різної інформації та її усвідомлене оцінювання [8].

Дослідники розглядають інтелектуальну обдарованість як здатність аналізувати, мислити, порівнювати факти. Інтелектуально розвинені діти у ЗНЗ є відмінниками, але серед них можуть бути й такі, хто навчається на «відмінно» лише з одного-двох предметів і не встигають з інших. М. Холодна пояснює це таким чином, що інтелектуальна обдарованість характеризує стан індивідуальних психологічних

ресурсів (насамперед розумових), які забезпечують можливість здійснення творчої інтелектуальної діяльності, що пов'язана зі створенням суб'єктивно та об'єктивно нових ідей, використанням нестандартних підходів у реалізації проблем, особливим сприйняттям ключових, більш перспективних способів пошуку розв'язання у певній предметній галузі. Інтелектуально обдаровані учні завжди відкриті до інновацій.

Так, В. Юркевич, намагаючись розмежувати інтелектуальну та академічну обдарованість, зазначає, що для учнів – носіїв інтелектуальної обдарованості, характерним є наявність високого рівня інтелекту, здатність до самостійного пошуку знань, точного і глибокого аналізу навчального та позанавчального матеріалу, схильність до філософського осмислення матеріалу. Для носіїв академічної обдарованості на передній план виходять здібності, однак також наявний високий рівень інтелекту. Такі учні добре вміють засвоювати навчальний матеріал завдяки особливостям пізнавальної сфери, серед яких: мислення, пам'ять, увага. До таких учнів науковець зараховує медалістів ЗНЗ та звертає увагу на те, що з них «виростають чудові професіонали, справжні майстри своєї справи», на що ми і розраховуємо у нашому дослідженні, сформувавши у таких учнів переконання в екологічному напрямі. Вони генії вчення, чудові майстри швидкого, міцного та якісного засвоєння знань. Однак, оскільки сьогодні недостатньо лише володіти знаннями, то виникає необхідність у створенні таких підходів, що будуть розвивати в академічно обдарованих дітей здібності до самостійного осмислення знань та поєднання їх в єдину загальну картину.

Так, О. Буров, зазначаючи особливості носіїв академічної обдарованості стверджує, що вони адаптивні, а інтелект таких дітей слугує їм для пристосування та відповідності вимогам середовища.

У концепції обдарованості (Д. Богоявленська та ін.) зазначено, що основною відмінністю академічної обдарованості від інтелектуальної є здатність академічно обдарованих дітей заглиблюватись у вивчення навчальної дисципліни і мати успіх у цьому процесі. Інтелектуально обдарованим дітям властива зацікавленість в усіх або певних навчальних предметах: тоді вони яскраво проявляють творчість, креативність, швидко запам'ятовують, на основі отриманих знань продукують власні ідеї тощо.

Також показником академічної обдарованості є наявність в учня мотиваційного компонента, про що зазначає у своїх працях Е. Аксьонова [1]. Вона зауважує, що для академічно обдарованих учнів мотивацією є прагнення до знань (орієнтація на оволодіння новими знаннями, фактами, явищами, закономірностями; орієнтація на засвоєння способів набуття знань тощо). Також дослідниця наголошує, що це є однією з провідних характеристик такої обдарованості [11].

Разом з тим, Н. Лейтес розглядає академічну обдарованість як таку, що проявляється в успішності з одного навчального предмету чи групи предметів. Дослідник визначає академічну обдарованість як ранню

розумову спеціалізацію, носії якої можуть володіти звичайним рівнем інтелекту та спеціальними здібностями з певного предмету [6]. За його твердженням, будь-який навчальний предмет є базою для його розгортання у подальших навчальних предметах з певного напрямку. На нашу думку, таке розуміння стосується спеціальної обдарованості. Адже, якщо учень виявляє стійку успішність у навчальних предметах гуманітарного циклу, то його обдарованість виявляється в гуманітарній сфері, а якщо в математичній (пізніше у фізиці та спеціальних математичних предметах), то це буде визначатися, як математична обдарованість, що є не загально академічною, а спеціальною обдарованістю.

На нашу думку, більш точно визначення академічної обдарованості подає Н. Бельська. Дослідниця визначає академічну обдарованість, як підвищену (порівняно з фоном) *здатність до навчання у комплексі загальноосвітніх (базових) навчальних дисциплін*. Н. Бельська вважає, що учні, які виявляють здатність до успішного навчання з окремого циклу навчальних предметів (циклів дисциплін) не є академічно обдарованими. На її думку, в такому разі необхідно говорити про спеціальну обдарованість – вербально-лінгвістичну, математичну, природничо-наукову тощо [3].

Спеціальна обдарованість, на думку багатьох дослідників, починає виявлятися у старшому шкільному віці, коли учень замислюється над майбутньою професією та підсилюється мотиваційний компонент. Так, В. Рибалка обґрунтовує, що у шкільному юнацькому віці очевидним є прояв спеціальних здібностей та обдарованості, що відповідає предметній спеціалізації, профілізації та професіоналізації загальноосвітньої підготовки молоді. В юнацькому віці загальна та спеціальна обдарованість взаємодоповнюють одна одну під час свого розвитку, розширюючи можливості особистості в успішному творчому та продуктивному виконанні власної основної професійної діяльності, а також у більш чи менш успішній участі у певних видах поведінки (життєвій, сімейній, батьківській, громадянській, суспільній, релігійній) [9].

Л. Виготський, Т. Іванова, які досліджували вплив вікових періодів на розвиток учнів, зазначають, що у цьому віці для учнів характерним є інтерес до багатьох навчальних предметів, а також до поглибленого вивчення конкретного навчального предмету чи групи предметів. У них виникає бажання до самоосвіти, опрацювання спеціальної додаткової літератури, відвідування додаткових занять чи гуртків. С. Рубінштейн зазначає, що центральним новоутворенням у цьому віці є професійне та особистісне самовизначення [8].

Так, В. Калина під час дослідження сенситивності як психологічної проблеми робить висновок, що для юнацького періоду характерним є рівень потреб у засвоєнні професій, орієнтованість на отримання професійних знань та практичних навичок, що є фактором успішності навчально-професійної діяльності [4].

Здійснений дослідниками аналіз спеціальної обдарованості показав, що спеціальні здібності

виявляються під час вивчення певного циклу навчальних предметів. Проте Н. Лейтес зазначає, що прояв спеціальних здібностей, наприклад, до математики чи біології в жодному разі не пов'язано зі зниженням можливостей з інших предметів [7]. Тобто, учні можуть однаково успішно навчатися з інших навчальних предметів, але виявляти підвищений інтерес та мотивацію до поглибленого вивчення певних навчальних дисциплін, що яскраво прослідковується у старшокласників. Дослідники це пов'язують з вибором майбутньої професії. В учнів виникають переконання, що для оволодіння певною професією їм потрібні знання лише з тих чи інших дисциплін. Отже, у таких учнів головною мотивацією є їхня успішна самореалізація у подальшому житті. Такий мотиваційний компонент у напрямі визначення майбутньої професії знаходимо у працях Г. Костюка [5].

Можна визначити важливу особливість, властиву спеціальній обдарованості учнів старших класів, що відрізняє її від академічної обдарованості. Вона відображає високий рівень мотивації, залученості до спеціальної діяльності, орієнтованої на майбутню професію, що може бути показником у процесі виявлення спеціальної природничо-наукової обдарованості.

Таким чином, ми поділяємо думку дослідників у розумінні академічної та спеціальної обдарованості, згідно з якою, академічна обдарованість проявляється в учнів в успішному навчанні з усіх предметів, а спеціальна – в успішному навчанні, підвищеному інтересі, мотивації до пізнання з певного циклу навчальних предметів. Так можна пояснити високі досягнення учнів, підвищений інтерес, мотивацію до навчання під час осягнення природничо-наукового циклу навчальних предметів

На нашу думку, доречно говорити про природничо-наукову обдарованість як спеціальну, оскільки вона виявляється у процесі вивчення спеціальних природничих дисциплін (успішність у вивченні біології, хімії, природознавства, географії на високому рівні). Вони здатні творчо та варіативно підходити до розв'язання навчальних завдань, проявляючи ініціативу й пізнавальну самостійність, високу пізнавальну мотивацію. Разом з тим, вона поєднує ознаки академічної обдарованості та інтелектуальної, оскільки природничо-наукова сфера вимагає від них високого рівня розвитку аналізувати, синтезувати, порівнювати, будувати причинно-наслідкові зв'язки, що потрібні для діагностики чинників, масштабу та рівня складності екологічної проблеми, прогнозування розвитку екологічної ситуації, моделювання та проектування варіантів розв'язку екологічної проблеми тощо.

Отже, з аналізу досліджень академічної та спеціальної обдарованості можна зробити висновок, що обдарованість учнів, яка виявляється під час вивчення навчальних предметів природничо-наукового циклу, є *спеціальною*. Відповідно до цього, високі досягнення в екологічній освіті учнями можна вважати спеціальною обдарованістю. Вона виявляється у швидкому і легкому засвоєнні спеціальних знань з природничих

наук (біологія, хімія, природознавство, географія), здатності діагностувати, встановлюючи причиново-наслідкові зв'язки екологічних проблем, прогнозувати їхні наслідки, знаходити нестандартні рішення, варіанти та альтернативи розв'язання екологічних проблем, проектувати (планувати) процес рішення, здійснювати розв'язання екологічної проблеми. Надалі ми плануємо розробити педагогічний супровід старшокласників у позакласній діяльності, де виявляється спеціальна обдарованість під час вивчення дисциплін природничо-наукового циклу.

Використані літературні джерела

1. Аксенов Э. А. Инновационные подходы к обучению одаренных детей за рубежом [Электронный ресурс] / Э. А. Аксенов // Эйдос: электронный научный журнал. – 2007. – № 1. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2007/0115-9.htm>. – Загл. с экрана.
2. Богоявленская Д. Б., Шадриков В. Д. Рабочая концепция одаренности. / Д. Б. Богоявленская, В. Д. Шадриков. – 2-е изд., расш. и перераб. – М., 2003.
3. Буров О. Ю., Кузьменко В. У., Бельська Н. А. Методичні засади діагностики академічної обдарованості учнів загальноосвітньої школи [Текст] : монографія / О. Ю. Буров, В. У. Кузьменко, Н. А. Бельська ; за ред. О. Ю. Булова. – Київ : Інформаційні системи, 2012. – 202 с. – С. 39.
4. Калина В. В. Сензитивность к учебной деятельности как психологическая проблема [Текст] /

В. В. Калина // Весник Новгородського державного університету ім. Ярослава Мудрого. – № 70. – 2012.

5. Костюк Г. С. Роль професійного самовизначення в формуванні особистості [Текст] / Г. С. Костюк; упоряд. З. С. Нечипорук // Питання професійної орієнтації учнів. – Київ : Радянська школа, 1971. – С. 3–4.

6. Лейтес Н. С. Умственные способности и возраст / Н. С. Лейтес. – М. : Педагогика, 1971. – 280 с.

7. Лейтес Н. С. Возрастная одаренность и индивидуальные различия: Избранные труды / Н. С. Лейтес. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: МОДЭК, 2008. – 480 с. – (Серия: «Психологи России»).

8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии // состав., авт. коммент. и послеслов.: А. В. Брушлинский, К. А. Абульханова-Славская. – СПб. : Питер, 2000.

9. Рыбалка В. В. Психология развития творчески одаренной личности [Текст] : науч.-метод. пособ. / В. В. Рыбалка. – Київ : Информационные системы, 2011. – 392 с.

10. Теплов Б. М. Способности и одаренность / Б. М. Теплов // Избранные труды: в 2-х томах. – М. : Педагогика, 1985. – Т. 1. – 328 с.

11. Joswig H. The connection between motivational and cognitive components of the personality of gifted pupils // European Journal for High Ability. – 1994. – V. 5. – № 2. – P. 153–162.

